

Володимир ПАШУК

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3536-1848>
e-mail: volparo@gmail.com*

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО – ВАЖЛИВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

Основну увагу зосереджено на з'ясуванні причетності частини галицького греко-католицького духовенства до формування ідеології та розгортання діяльності товариства «Просвіта». Досліджуючи участь представників галицького клиру у визначенні ідеологічних засад, у яких обґрунтовано потребу заснування просвітницької організації та визначено основні види діяльності, значну увагу присвячено виступам у пресі о. Степана Качали й учасника установчих зборів о. Йосифа Заячківського. Відзначено, що обрання о. д-ра Омеляна Огоновського до складу першого виділу засвідчило причетність духовенства до творення керівного органу новозаснованої інституції та, відповідно, до започаткування просвітницької праці.

Досліджено участь душпастирів у розгортанні видавничої справи. Так встановлено, що першими авторами й меценатами просвітянських видань були: о. Степан Качала, який підготував і профінансував друк брошури «Що нас губить, а що помочи може», та о. Кирила Селецького, який уклав «Катехизис для дітей греко-католицького обряду» і дав кошти на його публікацію. Також відзначено, що о. Гнат Рожанський у перші роки функціонування інституції виступав експертом і рецензентом запропонованих до друку творів. Відзначено, що за його пропозицією «Просвіта» друкувала житія святих.

Вивчаючи формування членської структури, з'ясовано, що священники становили понад третину від усіх, хто в перший рік набув статусу просвітянина: із 29 ново-прийнятих у товариство було 11 священників і 1 василіанин. Водночас наголошено на важливій організаційно-керівній ролі духовних осіб у подальшому розвитку інституції. Для цього наведено приклади: о. д-ра Омеляна Огоновського та папського шамбеляна о. Михайла Цегельського з Камінки-Струмилової (тепер – Кам'янка-Бузька). Підсумовано, що галицьке духовенство в непростих умовах завдяки своїй активній громадянській позиції становило важливу соціальну базу, яка своїм моральним прикладом, інтелектом, організаційними зусиллями сприяла розвитку й утвердженню просвітницької інституції у краї.

Ключові слова: товариство «Просвіта», греко-католицьке духовенство, священники-просвітяни.

Товариство «Просвіта», засноване у Львові 8 грудня 1868 р., ставши одним із успішних проєктів ХІХ ст., відіграло важливу роль у цивілізаційному поступі галицьких українців. Це спричиняє закономірні запитання: що уможливило ефективний розвиток інституції та стало запорукою його продуктивної діяльності? Загалом відповідь зрозуміла: в основі успіху – чин діячів, особистостей, які завдяки високій духовності, вагомому інтелектуальному потенціалу й активній суспільно-громадській позиції змогли та зуміли викристалізувати відповідну ідею і на цій основі створити й розвинути просвітницьку структуру, перетворивши її в одну із важливих, дійових і впливових громадських організацій Галичини. Відповідно, щоби збагнути передумови успіху товариства доцільно з'ясувати, насамперед, які суспільні сили доклали зусиль до створення, формування та розвитку цієї української асоціації.

Відомо, що до постанов «Просвіти» причетні галицькі народовці, які виношували ідею, а згодом її успішно реалізували. Хоч вони за соціальним статусом представляли світську інтелігенцію, однак за походження належали до духовного стану, оскільки були, за незначним винятком, синами греко-католицьких священників. Окрім того, знаємо про причетність до ідеї заснування просвітнього товариства поряд із «Галицько-руською матицею» о. Степана Качали та належність до організації представників клиру. Тому логічно, важливо й доцільно з'ясувати участь і роль греко-католицького духовенства, перш за все, у зародженні й формуванні товариства. При цьому відзначу, що саме у формуванні, бо причетність духовенства до його заснування, насамперед через брак фактичного матеріалу й історіографічних праць, належно не вивчена. Доречно звернути увагу і на неоднозначне суперечливе ставлення до «Просвіти» різних представників цього стану: частина душпастирів підтримувала ідею творення нової організації, а згодом брала безпосередню участь в її діяльності, що засвідчило їх причетність до постанов цієї інституції, інша – відзначилася несприйняттям і задуму, і самого товариства. Це, оскільки зазначені питання не знайшли належного висвітлення в історіографічних працях, визначає наукову важливість, актуальність та обґрунтованість дослідницької теми, визначає її предмет. Об'єктом виступає соціальна структура інституції.

Відповідно мета розвідки – з'ясувати участь і роль греко-католицького духовенства в зародженні й формуванні товариства «Просвіта». Для цього необхідно вирішити низку завдань: вияснити та розкрити роль представників духовного сану у кристалізації ідеологічних основ майбутньої організації, їх участь в установчих зборах, орієнтацію проводу на залучення клиру до майбутньої діяльності, що відображено у зверненні до громадськості, та реалізацію цих задумів на практиці, зокрема причетність духовних осіб до керівництва інституцією. Відповідно доцільно звернути увагу на участь духовенства в підтримці інституції у період перших років її функціонування – перших найскладніших років, коли новостворена організація потребувала підтримки і моральної, і дійової; коли не було жодних напрацювань, досвіду, кадрів, коштів, текстів видань, авторитету в суспільстві; коли безпосередня участь впливової у краї структури (чи окремих представників) відіграла важливу роль і була, почасти, запорукою успішної діяльності.

Закономірно, що дослідження процесу зародження товариства «Просвіта» передбачає з'ясування, насамперед, факту виникнення відповідної ідеї, реалізація

якої і привела до появи на громадській арені цієї структури. Однак необхідно відзначити, що це явище вивчено частково. Значна частина важливих дій залишається нерозкритою через відсутність необхідного фактажу. Тому історики найчастіше оперують лише інформацією про події, починаючи із січня 1868 р., які засвідчили вже наявність відповідних ідей і не володіють достатніми даними про їх генезис. Відповідно, з'ясовуючи причетність представників духовенства до появи задуму створення (а згодом підтримки) нового, поряд із «Галицько-руською матицею», просвітнього товариства, доцільно звернути увагу, найперше, на виступи у пресі о. С. Качали та на установчих зборах о. Й. Заячківського. Із цих причин перші кроки пов'язують зі статтею «Із Шельпак. Погляд на справи русско народни в началі года 1868», яку опублікував на початку січня 1868 р. у «Слові» о. С. Качала¹ і де, обгрунтовуючи доцільність, закликав створити нове просвітнє товариство.

Публікація складалася із 4-х взаємопов'язаних тематичних частин². Перша присвячена критичній оцінці результатів і тенденцій виборів 1867 р.; у другій – в узагальнено-схематичній формі визначено причини невтішних результатів і подано способи їх подолання (своєрідну формулу: проблема – спосіб вирішення); у третій – вказано промахи русинів у передвиборчій кампанії порівняно з успішнішими діями поляків; четверта – присвячена пропаганді активної випереджувальної політичної позиції і масової просвітньої праці через новостворене просвітнє товариство. Доцільно виділити кілька основних ідей, оприлюднених у цій статті.

Відзначу, що о. С. Качала, критично оцінюючи стан суспільства, що виявився в часі виборів, виступав за добре продумані й рішучі кроки щодо виправлення тодішнього невтішного стану справ. І великі надії у цьому покладав на масову просвітницьку діяльність, яку можна здійснити тільки «через *стоваришенье*, цілію которого било би вспомаганье народного образования во взгляді моральном, материальном і політичном через издаванье книг практичних, брошур і т. д. в том язиці, которим народ говорить». При цьому висловив оптимізм щодо наявності необхідних ресурсів, які стосувалися текстів і фінансів. Правда, на думку подвижника з Шельпак, пропагована інституція мала заснуватися окремо від матиці «при редакції «Письма до громади»». Однак редактор «Письма до громади» Северин Шехович відмовився від реалізації запропонованої ідеї³. У наступній публікації у квітневому номері «Слова»⁴ о. С. Качала, відстоюючи потребу заснування нового просвітнього товариства, уже пропонував це зробити не при редакції періодичного видання, а радив створити для цього окремих комітет.

Визначаючи внесок відомого діяча в розробку просвітницьких ідей, відзначу, що о. С. Качала опублікував у 1868 р. дві статті у «Слові»⁵ та три в 1870 р.:

¹ Качала С. Из Шельпак. Погляд на справи русско-народни в началі года 1868. *Слово*. (Львів). 1868. 6(18) січня. № 2.

² Детальніше див.: Пашук В. Просвітницькі ідеї о. Ст. Качали. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності й соборності України. С. 345–380.

³ Шехович С. Из Львова. Заявление редакції «Письма до громади». *Слово*. 1868. № 9.

⁴ Качала С. Изъ Шельпакъ. Еще о русско-народномъ обществ. *Слово*. 1868. 6(18) квітня. № 27.

⁵ Качала С. Из Шельпак. Погляд на справи русско-народни в началі года 1868. *Слово*. 1868. 6(18) січня. № 2; Качала С. Из Шельпак. Еще о русско-народномъ обществ. *Слово*. 1868. 6(18) квітня. № 27.

одну у тій же газеті⁶ та дві в «Основі»⁷. Тобто загалом п'ять статей, спрямованих на розвиток народного просвітництва, які сприяли зародженню, а згодом і формуванню товариства.

У цьому контексті доречно наголосити, що залишається нез'ясованим питання безпосередньої причетності о. С. Качали до організаційних заходів, спрямованих на заснування «Просвіти». Фактів, які б засвідчили зв'язок цього видатного діяча із творцями товариства та його відповідні дії, немає. Можу припустити, що перша публікація, ймовірно, підштовхнула молодь до активніших дій, і це привело до заснування товариства. На це вказує відповідне твердження Степана Перського⁸.

Іншим священником, який підтримав ідею появи нової просвітницької організації, був о. Йосиф Заячківський, парох с. Лопянки, що поблизу Долини, єдиний представник провінції, який брав участь в установчих зборах⁹. У виступі, критикуючи дії попередників народовців з елітного табору, наголосив, що духовництво не було спроможне провадити боротьбу: «... ми не до борби поставлені, але радше апостоли миру», тому «злякалися тої бурі, зачали оглядатися позаду себе, щоби собі плечі убезпечити і – зацапалися так далеко, що стратилисьмо з очей народ, – а народ нас». Тобто душпастирі хоч і змогли підняти народ до поступу, однак через зовнішній натиск злякалися й звернули з обраного шляху. Закінчив виступ закликком, за яким світська інтелігенція, представлена молоддю, заступаючи місце духовенства на ниві просвіти, повинна зберігати вірність народу та не відступати від обраного шляху.

Відзначу, що священники – учасники установчих зборів – виступили з кількома важливими пропозиціями. Отець Василь Ільницький, директор Академічної гімназії у Львові, запропонував заснувати власну українську наукову бібліотеку з читальнею, а о. Йосиф Заячківський – видавати свій календар для народу¹⁰. Невдовзі вони були реалізовані. Вже в 1869 р. започатковано випуск «Календаря “Просвіти”», а постання бібліотеки датують 1871 р.¹¹. Установчі збори закінчилися, й інтелектуально-духовне, емоційне піднесення мало трансформуватися у прагматичну працю, а заманіфестовані ідеї необхідно було реалізовувати та приступати до розгортання планованої діяльності.

Закономірно, що створене товариство, особливо в перші роки існування, потребувало і громадських діячів, здатних організувати просвітню працю, і авторів текстів, які могли б забезпечити наповнення видавничого портфелю. Це обговорювали на перших засіданнях виділу, про що свідчать висловлені відповідні

⁶ Качала С. Из Шельпак Побудка до больше ревной и решительной деятельности. *Слово*. 1870. № 33.

⁷ Качала С. Шельпаки, дня 12, р. жовтня. *Основа*. 1870. 20 жовтня (1 падолиста). № 8; Качала С. Шельпаки, дня 2, р. грудня 1870. *Основа*. 1870. 18(30 грудня). № 25. Зауважу, що тоді ж була опублікована ще одна стаття о. С. Качали «Шельпаки, дня 21, р. жовтня 1870». (*Основа*. 1870. 30 жовтня (11 падолиста). № 11), однак у ній звучали винятково політичні ідеї, які не стосувалися просвітництва.

⁸ Перський С. Популярна історія Товариства «Просвіта». Львів. 1932. С. 18.

⁹ Справоздане з перших загальних зборів товариства «Просвіта». *Правда*. (Львів). 1868. № 45. С. 537-538.

¹⁰ Перський С. Популярна історія Товариства... С. 22-23.

¹¹ Там само. С. 194.

міркування¹² і відображено у відозві до народу під назвою «Дорогі родимці!» (30 січня (11 лютого) 1869 р.). В останній частині викладено заклик-звернення до інтелігенції, насамперед священства, співпрацювати з товариством: «Зазиваємо отже Вас, Родимці, а особливо Отців духовних, на котрих вже сам стан вкладає задачу дбати о добро повіреного народу»¹³.

Заклик не був марним – на нього відгукнулася «свічна верства» і вже того ж 1869 р. побачили світ перші видання товариства, призначені для просвіти народу, авторами яких були й священники. Серед перших – о. С. Качала, який підготував текст і дав гроші на публікацію. Тому другим, після альманаху «Зоря», друком, призначеним для просвіти народу, стала відома брошура «Що нас губить, а що помочи може». Це – позаплановане видання, оскільки його запропонував виділу сам автор, про що заявлено на 11 засіданні проводу від 13 вересня 1869 р. У цій праці, зазначено, що йдеться «о теперішніх нуждах простого народу, і як їм зарадити», що цю «брошуру передав товариству до видання отець Качала, признаючи заразом на видатки видання 35 з[о]л[отих]. р[инських]. Рішено віддати сю брошуру до перегляду двом членам і видрукувати в 2 000 примірниках»¹⁴. Цього ж року брошура побачила світ, а згодом її неодноразово перевидано, що свідчить про важливість порушених у ній питань, прийнятний стиль і затребуваність.

Брошура невеличкого формату, у ній у формі діалогів розглянемо негаразди тодішнього селянства й окреслено шляхи та способи їх подолання¹⁵. За сюжетом, селяни, які усвідомлювали складнощі тогочасних умов життя, зокрема зубожіння галичан, і хотіли знайти вихід із цього становища, за порадою звернулися до місцевого пароха – греко-католицького священника, який у п'яти розмовах («розговорах») пояснював сутність та причини негараздів, вказував шляхи й засоби, за допомогою яких можна було їх подолати¹⁶. Основна ідея така: селянам за допомогою освіти, раціональної праці, політичної свідомості, відкидаючи пияцтво, марнотратність, зневіру у власні сили, необхідно самим вирішувати свої справи. Тобто за допомогою просвіти можна досягнути життєвого успіху. У її провадженні важливу роль мали відігравати греко-католицькі священники.

Друге видання, що вийшло того ж 1869 р. під грифом «Просвіти», був «Катехизис для дітей греко-католицького обряду»¹⁷. Це – окреме видання на релігійно-церковну тематику, яке підготував о. К. Селецький. Не маючи стосунку до «Просвіти», він насмілився видати свій твір у новоствореному товаристві, яке тоді гостро критикувала частина старшого покоління громадсько-політичних діячів Галичини.

На 14-му засіданні першого виділу 5 листопада 1869 р. заявлено, що о. К. Селецький, автор народного «Катехизиса», одобреного архієпископом Сембратовичем,

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України) Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 4.

¹³ Детальніше див.: Пашук В. «Дорогі Родимці!» – відозва Товариства «Просвіта». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19: «Просвіта» – обертг незалежності й соборності України. С. 129-137.

¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 14.

¹⁵ [Качала С.] *Що нас губить, а що нам помочи може*. Письмо для руських селян. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1869. 56 с.

¹⁶ Детальніше див.: Пашук В. *Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну тематику, 1869–1874 рр.* *Народознавчі зошити*. (Львів). 2012. № 6. С. 1171-1186.

¹⁷ Селецький К. *Катехизис для дітей греко-католицького обряду*. Львів, 1869. 62 с.

«заявив готовість відступити весь наклад свого “Катехизиса” під корисними варунками на власність “Просвіти”. Виділ уповноважив Н. Вахнянина, К. Сушкевича і Ом. Партицького відвідати автора і провести детальні переговори про цю справу без звертання до Виділу»¹⁸. Тобто провід надав групі необхідні повноваження для вирішення цієї справи. Так побачив світ «Катехизис для дітей греко-католицького обряду» із зазначенням, що виданий він товариством «Просвіта» та коштом автора.

Ця невелика книжечка розпочиналася «Молитвами щоденними» і «Десятьма Божими Заповідями». Після того – «Катехизис загальний», до якого входили: «Шість правд...», «Святі тайни», «П'ять частей покути», «П'ять заповідей церковних» та інші – всього 22 частини. Далі – «Вступ» з 11 світоглядних запитань-відповідей: «На що еси ти ту на землі?», «Що се є небо?» тощо. Далі – три «Відділи». У першому – «Правди, котрі кожний знати і в котрі вірити повинен», наведено розповіді про Бога, ангелів, перших людей, Ісуса Христа, Бога Суддю.

Другий відділ мав назву «Заповіді, котрі кожен сповняти повинен». Тут читач знаходив Божі й церковні заповіді та пояснення до них. У третьому відділі автор умістив розповіді «Про Святі тайни», «Про молитву». Після того, у прикінцевій частині, вміщено два «Додатки». Перший мав назву «Наука для дітей, приступаючи перший раз до сповіді» (п'ять параграфів у формі запитань-відповідей), а другий – «Приготовлення до сповіді святої» (розповідь).

Цей «Катехизис» виданий мовою, наближеною до народної, етимологічним правописом, кирилицею, близькою до гражданки. Очевидно, основна цінність видання полягала саме в цих підходах, що робили церковний друк прийнятнішим для простих людей, бо його легко можна було читати. Одночасно це свідчило про модернізацію церковного життя, наближення окремих церковних атрибутів, до яких належав «Катехизис», до потреб простих людей. Також це означало підтримку курсу на впровадження народної мови в церковну літературу, а отже, і в церковну практику, що відповідало формуванню модерної нації на духовному рівні.

Водночас «Просвіта» ставала прийнятнішою для народу, для якого звичною була саме церковна книга. Якщо врахувати, що йдеться про перший рік діяльності новоствореного товариства (позначений критикою недоброзичливців, зокрема й у полонофільстві), то видання зіграло чималу роль і для утвердження в суспільстві: через популяризацію доступною мовою християнських релігійно-церковних цінностей, релігійності загалом, а також позитивного образу «Просвіти», зокрема в поширенні інформації про її існування та греко-католицьку русинську сутність. Очевидно, саме в цьому виданні було поєднано три аспекти, що мали формувати образ новоствореного товариства: русинське, греко-католицьке, народне.

Про те, що видання о. К. Селецького мало успіх, свідчить інформація, яка прозвучала на 15-му засіданні проводу від 9 квітня 1870 р. Тоді заявлено, що рішенням Крайової шкільної ради цей «Катехизис» «припорується бібліотекам шкіл і вчителям релігії для легшого преподаваня тої науки»¹⁹. Тобто він мав потрапити до шкільних бібліотек та поряд із «виконанням прямих функцій» ще й, як можна зрозуміти, популяризувати товариство.

¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 16.

¹⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 17.

Відзначу, що греко-католицьке духовенство на початку діяльності інституції виступало експертами, рецензентами запропонованих до друку творів. Таким був, зокрема, о. Гнат Рожанський, син калуського ремісника-муляра та співорганізатор першого видання збірки творів Тараса Шевченка в Галичині у другій половині 60-х років, який після закінчення Львівської духовної семінарії душпастирював на Бродівщині, а згодом виконував обов'язки духівника в парафіях Калуського деканату. Отець одним із перших вступив до товариства «Просвіта» (5 листопада 1869 р.). Згодом, беручи участь у загальних зборах інституції, виступав із різними пропозиціями, до яких провід дослухався. Зокрема, на загальному зібранні просвітян у 1872 р. запропонував керівництву обмінюватися з тогочасними періодичними виданнями інформацією про вихід нових книжок. Після чого у книжках товариства започатковано рекламу публікацій зі сфери народної просвіти. Також після пропозиції на інших загальних зборах о. Г. Рожанського друкувати життя святих під грифом «Просвіти» побачили світ матеріали про Пантелеймона, Дмитра, Миколая-чудотворця, Юрія Зміборця, слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, Антонія і Феодосія Печерських, княгині Ольги і Володимира Великого, Бориса і Гліба... Важливо відзначити, що виділ не раз передавав о. Г. Рожанському рукописи різних творів (зокрема авторства І. Негребецького, І. Барвінського) для експертної оцінки, які після його схвалення виходили друком²⁰.

Важливим був вступ священників у товариство в перший рік діяльності. Вперше факт прийому нових членів фіксується лише на 14-му засіданні виділу від 5 листопада 1869 . Тобто майже за рік після установчих зборів, що свідчить про непросту ситуацію із формуванням членської структури. Тоді серед перших прийнятих 14 членів було 3 священників та 1 василіанин. Відповідно до запису у «Протоколах Товариства» (написання імен та прізвищ зберігаю без змін) просвітянами стали священники: «Як. Гудик, Рожанський, Т. Пелех та Мазурко, Василіанин»²¹. На наступному засіданні проводу до товариства прийнято 9 осіб, серед них 6 душпастирів: «Моздецький Мих. [через нечіткість запису, можливо, Лоздецький – В. П.], Дзерович, Сніжинський, Крушельницький, Атан. Пашковський, Ник. Пачовський»²². На 16-му засіданні, що відбулося 6(18) травня 1870 р., серед 6 прийнятих у члени було 2 священослужителів – Роман Пасічинський, Северин Згарський²³. Загалом у перший рік діяльності в товариство вступило 29 нових просвітян, серед них 11 священників і 1, згідно із записом, василіанин. Тобто понад третину від усіх, хто тоді набув статусу члена товариства, мали духовний сан. При цьому доречно відзначити, що на 15-му засіданні частка духовенства, серед новоприйнятих, сягала двох третин – 6 із 9.

Загалом, беручи до уваги перші роки діяльності, можна відзначити помітну участь частини греко-католицького духовенства і у створенні цієї важливої для краю просвітянської інституції, і в розгортанні її діяльності. Згодом, у наступні десятиліття, зацікавлення цією організацією галицького клиру посилювалася, а

²⁰ Стеблій Ф. Отець Гнат Рожанський – діяч «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Львів, 2010. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності й соборності України. С. 388-393.

²¹ ЦДАЛ України Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 16.

²² Там само. С. 17.

²³ Там само. С. 18.

в окремих випадках роль священницького стану ставала визначальною. У цьому контексті важливо відзначити участь греко-католицького духовенства в керівництві товариством.

Насамперед привертає увагу постать о. д-ра Омеляна Огоновського, професора української мови Львівського університету, який, ставши четвертим головою товариства, перебував на цій посаді з 31 травня 1877 р. по 28 жовтня 1894 р.²⁴. Саме за час його правління «Просвіта» набула нових імпульсів розвитку, що забезпечило перетворення її у масову, загальнонародну організацію. Цьому сприяла, зокрема, політика керівництва, внаслідок якої після прийняття у 1891 р. четвертого Статуту було взято курс на забезпечення добробуту народу, запроваджено читальні товариства й активізовано процес заснування філій²⁵.

Поряд із цим доречно згадати і папського шамбеляна о. Михайла Цегельського з Камінки-Струмилової (тепер – Кам'янка-Бузька), який, як і багато інших душпастирів, активно сприяв розвитку просвітництва²⁶ й поширенню його в Галичині, тобто на периферійному рівні захопившись українофільськими ідеями ще в гімназії, використовуючи синьо-жовті відзнаки²⁷.

Після висвячення у 1875 р. о. М. Цегельський призначений «сотрудником в Камінці Струм[иловій], де у 1882 р. став парохом». Долучаючись до громадської діяльності, серед іншого, в 1883 р. заснував у Камінці-Струмилової читальню та брав участь у створенні різних українських організацій, для забезпечення приміщенням яких заходами цього видатного пароха було збудовано Народний дім²⁸.

Із розповсюдження просвітянських книжок розпочав офіційну співпрацю з товариством о. Михайло Цегельський, який отримував їх від Омеляна Партицького, члена виділу «Просвіти». Ймовірно, цьому сприяли родинні зв'язки, оскільки мати дружини о. Цегельського Анізії Дзеревич була сестрою Омеляна Партицького²⁹. Це могло відбутися не раніше 1875 р., коли цей душпастир прибув у Камінку-Струмилову³⁰. До «Просвіти» о. М. Цегельський вступив 9 травня 1881 р.³¹. Згодом, 18 червня 1892 р., заходами просвітян о. Михайла Цегельського та судді Лева Герасимовича засновано просвітянську філію і в цьому повітовому центрі. Це – десята філія товариства «Просвіта».

Під проводом діяльного голови о. М. Цегельського філія в Камінці-Струмилової «розбудила рух просвітній в своїм повіті і так в часі одного року придбано значне число нових членів, заложено дві читальні, ... дві крамниці, одну в Камінці Струмилової, а другу в селі Тадані, як також уряджувано популярні відчити для членів філії»³².

²⁴ Перський С. Популярна історія Товариства... С. 47.

²⁵ Пашук В. Товариство «Просвіта»: формування організаційних норм та засад (1868–1939): монографія. Львів, 2015. 152 с.

²⁶ Детальніше див.: Пашук В. Просвіта на Кам'яничині. Львів, 1999. 43 с.

²⁷ Цегельський О. М. Календар «Просвіти» на звичайний рік 1937. Річ. 57. Львів, 1937. С. 96–97.

²⁸ Там само.

²⁹ Цегельський Ю. М. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. Київ: Накладом видавництва «Смолоскип». 1992. С. 151.

³⁰ Цегельський О. М. Календар «Просвіти» на звичайний рік 1937. Річ. 7. Львів, 1937. С. 96–97.

³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 388.

³² Справоздане з діяльності Головного Виділу Товариства «Просвіта» за час від 1. січня 1892 до 31. грудня 1893. [Б/м, б/р.]. С. 18.

Загалом можна стверджувати про причетність галицького духовенства і до заснування, і до розгортання діяльності товариства «Просвіта». Завдяки виступам у пресі о. С. Качали можна констатувати участь греко-католицького духовенства у формуванні ідей народного просвітництва, які були і внеском у розвиток ідеологічної бази майбутньої праці для розвитку народу, і поштовхом для молоді до реалізації створення нової інституції, що дає змогу говорити про, щоправда опосередковану, причетність цього єрея до зародження товариства.

Важливою була участь кількох представників духовенства в установчих зборах 8 грудня 1868 р., які дали офіційний початок екзистенції «Просвіти»: о. Ом. Огоновського, о. В. Ільницького та єдиного представника провінції о. Й. Заячківського. Значимість цього добре простежується на тлі критичного ставлення до інституції з боку частини тодішнього духовенства³³. Зокрема на пропозицію о. Й. Заячківського й о. В. Ільницького «Просвіта» започаткувала видання «Календаря» та створення бібліотеки товариства. Важливим чинником, який засвідчив позитивне ставлення творців інституції до духовного стану, були заманіфестовані заклики до духовенства співпрацювати у справі народної освіти, заявлені у відозві, яка стала засобом і декларації постанови нової організації, і зверненням до громадськості про її підтримку.

Все це знайшло відгуки в частини клиру, яка, починаючи з перших кроків, підтримувала інституцію своєю позицією та діяльністю. Особливо важливою тоді була участь священників у розгортанні видавничої діяльності як авторів і рецензентів текстів. Значення цього важко переоцінити, якщо взяти до уваги, що видавництво стало основною справою об'єднання. У цьому зв'язку важливо відзначити авторів текстів, призначених для освіти народу видань: о. С. Качали, о. К. Селецького й о. Г. Рожанського як рецензента майбутніх друків. Також завдяки пропозиціям цього священника товариство публікувало життя святих, популярних у народі. І, звичайно, вступ у члени товариства значної кількості душпастирів – понад третину в перший рік діяльності з новоприйнятих – стало важливою соціальною базою, що означало інтелектуальну й моральну підтримку новоствореної організації. Доцільно відзначити, що значення цього важко виміряти лише кількісними показниками, бо йшлося про суспільний авторитет, творчі й організаційні можливості представників клиру, які, крім того, що могли бути авторами текстів, своїм прикладом були спроможні за собою повести і вірних Церкви. А якщо ще врахувати опозиційні настрої частини духовенства до інституції, то вступ такої кількості духовних осіб у невідому «Просвіту» мав особливо важливе значення, яке межувало зі свого роду легітимацією нової просвітницької організації галицьких українців.

Враховуючи тогочасні обставини, доречно відзначити, що причетність до інституції частини духовенства була зумовлена усвідомленою позицією, що виражало їхню власну волю. Однак при цьому варто вказати, що хоч окремі душпастирі були залучені до діяльності випадково, ситуативно, все ж це пов'язано з розумінням збігу їхніх інтересів із цілями і позицією організації. Відповідно, у перших роках, враховуючи маловідомість та певну опозиційність частини галицької еліти, зокрема й представників клиру, участь духовенства в діяльності товариства була нечисленною. Згодом, у наступні десятиліття, із розвитком і «Просвіти», і Церкви

³³ Перський С. Популярна історія Товариства... С. 19.

та зміною політичної ситуації у краї, можна відзначити масштабнішу участь та підтримку клири «Просвіти». Водночас доречно вказати на особливу вагу окремих душпастирів, які стали визначними організаторами просвітницької діяльності як у краї загалом, так і в окремих повітах зокрема. Йдеться, насамперед, про четвертого голову о. Ом. Огоновського, за правління якого інституція піднялася до рівня загальнонародної, та о. М. Цегельського, який організував філію у Кам'янко-Струмилівському повіті та розвинув масштабну просвітницьку діяльність, що стала прикладом можливостей духовенства в розвитку цієї важливої справи.

У цьому контексті варто наголосити, що налагодження співпраці із греко-католицьким духовенством становило для товариства кілька важливих чинників. Перш за все, священники мали стати моральним авторитетом, який формував позитивний суспільний образ новозаснованої інституції, що повинно було сприяти залученню до її лав нових просвітян. Також представники духовенства могли бути важливим соціальним чинником у розвитку товариства, виконати роль організаторів просвітянської праці й стати авторами видань, призначених для просвіти народу.

Це означає, що, незважаючи на те, що товариство «Просвіта» засноване й формувалося як загальнонародна світська інституція галицькими народолюбцями, до її постанов та розвитку були причетними і представники греко-католицького духовенства, які становили важливу соціальну базу і керівників інституції, і просвітян.

REFERENCES

1. Kachala, S. (1868, Kvitin 6/18). Yz Shelpak. Yeshchio o russko-narodnom obshchestve. *Slovo*, 27 [in Russian].
2. Kachala, S. (1868, Sichen 6/18). Yz Shelpak. Pohliad na spravy russko-narodnyy v nachali hoda 1868. *Slovo*, 2 [in Ukrainian].
3. Kachala, S. (1870). Yz Shelpak Pobudka do bilshe revnoi i rishytelnoi diiatelnosti. *Slovo*, 33 [in Ukrainian].
4. Kachala, S. (1870, Hruden 18/30). Shelpaky, dnia 2, r. hrudnia 1870. *Osnova*, 25 [in Ukrainian].
5. Kachala, S. (1870, Zhovten 20/Padolyst 1). Shelpaky, dnia 12, r. zhovtnia. *Osnova*, 8 [in Ukrainian].
6. Kachala, S. (1869). *Shcho nas hubyt, a shcho nam pomochy mozhe. Pysmo dlia ruskykh selian*. Lviv: Vydannia Tovarystva «Prosvita» [in Ukrainian].
7. Pashuk, V. (1999). *Prosvita na Kamianechyni*. Lviv [in Ukrainian].
8. Pashuk, V. (2010). «Dorohi Rodymsti!» – vidozva Tovarystva «Prosvita». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 129–137 [in Ukrainian].
9. Pashuk, V. (2010). Prosvitnytski idei o. St. Kachaly. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 345–380 [in Ukrainian].
10. Pashuk, V. (2012). Tovarystvo «Prosvita»: pershi vydannia na sotsialno-ekonomichnu tematyku. 1869–1874 rr. *Narodoznavchi zoshyty (Lviv)*, 6, 1171–1186 [in Ukrainian].
11. Pashuk, V. (2015). *Tovarystvo «Prosvita»: formuvannia orhanizatsiinykh norm ta zasad (1868 1939): monohrafiia*. Lviv [in Ukrainian].
12. Perskyi, S. (1932). *Populiarna istoriia Tovarystva «Prosvita»*. Lviv [in Ukrainian].

13. Seletskyi, K. (1869). *Katekhyzys dlia ditei hreko-katolytskoho obriadu*. Lviv [in Ukrainian].
14. Shekhovych, S. (1868). Iz Lvova. Zaiavlenie redaktsii «Pisma do hromady». *Slovo*, 9 [in Russian].
15. Sprawozdanie z diialnosity Holovnoho Vydilu Tovarystva «Prosvita» za chas vid 1. sichnia 1892 do 31. hrudnia 1893. [B/m, b/r.] [in Ukrainian].
16. Sprawozdanie z pershykh zahalnykh zboriv tovarystva «Prosvita». (1868). *Pravda (Lviv)*, 45, 537–538 [in Ukrainian].
17. Steblii, F. (2010). Otets Hnat Rozhanskyi – diiach «Prosvity». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 388–393 [in Ukrainian].
18. Tsehelskyi, O. M. (1937). Kaliendar «Prosvity» na zvychainyi rik 1937. *Rich*, 57, 96–97 [in Ukrainian].
19. Tsehelskyi, Yu. M. (1992). *Zaha rodu Tsehelskykh i rozpovid pro Kaminku Strumylovu*. Kyiv: Nakladom vydavnytstva «Smoloskyp» [in Ukrainian].

Volodymyr PASHUK

PhD, Senior Researcher at the

Department of Contemporary History

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3536-1848>

e-mail: volparo@gmail.com

THE GREEK-CATHOLIC CLERGY AS AN IMPORTANT SOCIAL FACTOR OF THE «PROSVITA» SOCIETY FORMATION

The study's main focus is on figuring out the involvement of a part of the Halychyna Greek Catholic clergy in forming the ideology and developing the «Prosvita» Society. Exploring the Halychyna clergy representatives' participation in defining the ideological principles that justify the need to establish an educational organization, much attention is paid to the press appearances of Fr. S. Kachala and a member of the Constituent Assembly, pastor of Lopnianska village, Fr. Y. Zaiachkivskyi. It is noted that the election of Fr. Dr. O. Ohnovskyi in the first selection showed the involvement of the clergy in the creation of the governing body of the newly-founded institution and, accordingly, to the organization of educational work establishment.

Also, the work of the pastors in the deployment of the publishing was investigated. Hence, the first authors and patrons of «Prosvita» publications were: Fr. S. Kachala, who prepared and financed the printing of the brochure «What Destroys Us, and What Can Help» and Fr. K. Seletskyi, who wrote and gave money to the publication of «Catechism for Greek-Catholic Rite Children». During the first years of the institution's functioning, Fr. Hnat Rozhanskyi worked as an expert and reviewer of works recommended for printing and noted that he offered «Prosvita» to publish about the lives of the saints. While studying the formation of a membership structure, it was clear that the priests made more than a third part of all who gained the status of the educator in the first year. Out of 29 new members of the Society, 11 were priests and one Basilian. At the same time, the importance of the

organizational and governing role of clerics in the further development of the institution is emphasized. Examples of all mentioned above are Fr. Dr. Omelian Ohonovskyi, professor of the Ukrainian language at Lviv University, who contributed to the successful establishment of «Prosvita» and transforming it into a massive, nationwide organization while being the fourth chairman of the Society (from May 31, 1877, to October 28, 1894); a Papal Chamberlain Rr. Mykhailo Tsehelskyi from Kaminka-Strumylova (now Kamianka Buska), who organized a brunch in the early '90s of the 19th century and developed a notable educational movement in the Nadbuzhanskyi region. The conclusions in the final part of the research are: the Halychyna clergy, under challenging conditions due to their active civic position, made an important social base, which with its moral example, intelligence, and organizational efforts contributed to the development and strengthening of educational institutions in the land.

Keywords: «Prosvita» Society, Greek-Catholic clergy, priests-enlighteners.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Jurij. Plona Zginyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році.	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352
МОВОЗНАВСТВО	
Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Реснт Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533